

ייעוץ תעסוקתי נרטיבי

טלי שפר וייטר

במה לעסוק או שאינו מאמין ביכולתו לבחור תחום שבו יממש את עצמו מתנהל בבחירה המקצועית שלו דרך "סיפורים רוויי בעיה".

כשפנית לייצוג תעסוקתי לאחר התואר הראשון בפסיכולוגיה עם התלבטות לגבי בחירת התואר השני, עסק הייצוג בהתאמה שלי לתחומים הטיפולים וברצון או אי הרצון הגלוי שלי לעבוד עם אנשים 'חולים'. החשש שלי לבחור בתחום שנחשב בעיני ובעיני הסביבה ליוקרתי יותר לא קיבל ביטוי. התחושות שאני 'לא ראוי' לתחום זה, חוסר הביטחון שלי והאמונה שאינני יכולה להשתייך 'למועדון היוקרתי' לא קיבלו מקום בתהליך הייצוג. חייתי תחת השפעת "הסיפור רווי הבעיה", והשפעה זו הובילה אותי בתחילה לצמצם את עצמי לתחום המיון התעסוקתי בלבד. תחום שבו הפגישות קצרות, הכללים ברורים והחשיפה הרגשית מועטה. ההתפתחות המקצועית שלי במהלך השנים נעה על רצף ההרחבה של "הסיפור המועדף" שלי וצמצום השפעת "הסיפור רווי הבעיה". הסיפור המועדף שבצבץ ברמזים במשך השנים, יחד עם עבודה טיפולית על הסיפור "רווי הבעיה", אפשרו לי להתקדם ולהרחיב את העיסוק שלי לייצוג ולטיפול גם יחד. במהלך ההתמחות הקלינית שלי, תחת השפעה של התנסות לא פשוטה במחלקה אשפוזית, השתתפתי בכנס של מייקל ווייטר. המפגש עם עבודתו של ווייטר השלים את הסיפור התעסוקתי המועדף שלי (העדפה של חופש ביטוי) לכדי גישה טיפולית ותעסוקתית עמה אני יכולה להרגיש שלמה.

מאמר זה עוסק בשילוב של הגישה הנרטיבית הטיפולית של מייקל ווייטר בייצוג תעסוקתי. מאחר שהמאמר מיועד לאוכלוסיית פסיכולוגים רחבה, אתיחס גם לתחומים הקשורים לטיפול נרטיבי וגם לתחומים הקשורים לייצוג תעסוקתי ואדגים את השילוב ביניהם (את המונחים הנרטיביים אסמן בגרשיים). תחום העיסוק שלנו מהווה למעשה ביטוי של חלקים מהזהות שלנו. העמדה שלנו כלפי חיפוש המקצוע המתאים לנו ויכולתנו לממש בחירה בתחום עיסוק משקפות חלקים מהזהות שלנו. השאלה המעניינת היא: מה גורם לנו להרגיש שאין לנו יכולת להחליט במה אנחנו רוצים לעסוק? מה מסתיר את הידיעה שהיא ברורה, כמעט טבעית, עבור חלקנו?

הנחת יסוד בגישה הנרטיבית היא כי הידע לגבי המטופל נמצא אצל המטופל עצמו. הוא היודע מהן העדפותיו, רצונותיו ותפיסות העולם שלו גם אם הוא לא תמיד במגע איתם

על פי מייקל ווייטר ודייב אפסטון (White & Epston, 1999), הוגי הגישה הנרטיבית, בני אדם נותנים פשר למציאות חייהם דרך הסיפורים שהם מגבשים לגבי עצמם. הסיפורים הרבים שאנו מספרים לגבי עצמנו, סביבתנו ויחסינו עם אחרים, נבנים במהלך חיינו בעקבות התנסויות ובהתאם למשוב שאותו אנו מקבלים ולמשמעות שאנו מייחסים להם. התנסויות אלו והסיפורים המתגבשים מנחים את האופן שבו אנו מפרשים את העולם, מרגישים, חושבים ופועלים (White & Epston, 1999; Bruner, 1986), ולעניינינו, גם האופן שבו אנו בוחרים במקצוע שבו אנו עוסקים.

הנחת יסוד בגישה הנרטיבית היא כי הידע לגבי המטופל נמצא אצל המטופל עצמו. הוא היודע מהן העדפותיו, רצונותיו ותפיסות העולם שלו גם אם הוא לא תמיד במגע איתם, לא תמיד זוכר אותם. לפי גישה זו, מטופל הפונה לטיפול מתקשה להכיר את העדפותיו, או במונחי הסיפור: את "הסיפור המועדף" עליו, ולחיות לפיהן. האדם הפונה לטיפול חווה קשיים, סבל וחרדות מפני שהוא חי תחת השפעת "הסיפור רווי הבעיה" שלו. סיפור כואב זה מתבסס על התבוננות צרה על חייו דרך סיפור יחיד ודומיננטי, התבוננות שאינה מאפשרת לו להיות במגע עם סיפורים אחרים שקיימים ומשקפים חלקים נוספים בזוהרתו. המטופל, בעזרת השאלות שהוא שואל, עוזר למטופל להכיר את הסיפורים והאירועים האלה מחדש. האדם שאינו יודע

טלי שפר וייטר היא פסיכולוגית קלינית ותעסוקתית, מטפלת ויועצת תעסוקתית בגישה הנרטיבית. מרצה, מלמדת ומדריכה. מייל: talishefer57@gmail.com

הגישה הנרטיבית של מייקל וויט

הגישה הנרטיבית בתחום מדעי החברה התפתחה בשנות ה-80 של המאה ה-20, בהשפעת הגישות הפוסט-מבניות. קיימים יישומים של הגישה בתחומים שונים כגון: מחקר, כתיבה, טיפול וייעוץ תעסוקתי.

גישה זו מתייחסת להשפעות של נורמות חברתיות, תרבותיות ומשפחתיות על חיי האדם. הדרך שבה אנו מכירים את עצמנו נוצרת באינטראקציה עם אנשים, לאורך כל חייו. הגישה הנרטיבית נותנת מקום מרכזי לאופן שבו יוצרת המערכת התרבותית-היסטורית רעיונות, נורמות וערכים שלפיהם אנשים תופסים את עצמם וגם שופטים את עצמם. בכך היא מהווה מקור לאופן שבו אנשים יוצרים את הזהות של עצמם. הגישה הטיפולית שפיתחו וויט ואפסטון הושפעה מדמויות כמו הפסיכולוג לב ויגוצקי, האנתרופולוגית ברברה מאיוף, הפילוסוף מישל פוקו ואף מדמויות מרכזיות בתנועה הפמיניסטית.

בגישה זו ישנה הרחבה של "דפוסים מועדפים", וקיים מקום נרחב לעמדתו של המטופל כלפי השפעות "הבעיה" שבעטייה הגיע. שאלות ספציפיות שנשאלות מסייעות לחיזוק המוטיבציה שלו להרחבת הזהות, לשינוי ולצמיחה (נסים, 2013).

הגישה הנרטיבית-טיפולית של מייקל וויט ודייב אפסטון מתייחסת לריבוי זהויות (סיפורים). אין זהות אחת נכונה ואחרת שגויה, אלא שאיפה לבחור בזהות או בסיפור מועדף על פני זהות או סיפור רווי בעיה שמביא את האדם לטיפול ולייעוץ. הבחירה נעשית דרך זיהוי וצמצום הסיפור רווי הבעיה והשפעותיו ואיתור הסיפור המועדף והרחבתו.

יישום עקרונות הגישה הלכה למעשה

אציין חלק מהפרקטיקות שבהן נעזר מייקל וויט בעבודתו. אני סבורה שיתרון בבהירות ובשיטתיות שהן מציעות. ראשית, וויט מתייחס לעמדת המטפל: "משפיע אך לא מרכזי", שואל שאלות ופחות אומר את דעותיו או מכוון. ההתייחסות בחדר הטיפול לדעה של המטפל היא כאל דעה פרטית שאינה בהכרח "האמת". המטפל מקשיב "הקשבה סקרנית" ולא יודעת, כמו אנתרופולוג סקרן שלומד על תרבות חדשה. הסקרנות היא לגילוי מאפיינים אישיים-פרטיקולריים (בהתאם לגישה הפוסט מבנית) ולא חיפוש מאפיינים התואמים אבחנות אוניברסליות קיימות. כך למשל, אם מטופל אומר שהוא חרד, יש להבין מה משמעות המילה הזו עבורו ולא להניח כי המשמעות היא זו שאנו מכירים.

"הקשבה כפולה": המטפל מקשיב "לסיפור הכואב" ומחפש תמיד רמזים לאירועים שנוגדים אותו ("אירועים יוצאי דופן") או רמזים שמשתמעים מדבריו שאינם בהלימה עם הסיפור רווי הבעיה. למשל נועצת שמספרת על הביישנות וחוסר הביטחון שלה, אך במהלך ההיזכרות שלה בעברה היא מציינת שבבית הספר תמיד נאבקה עם המורים על נושאי צדק. זהו ציון של אירועים יוצאי דופן, המנוגדים לסיפור הכואב שאותו הביאה, מתוך תפיסה שתמיד קיים סיפור מועדף שכרגע נמצא במצב "כנוע", נסתר, עבור המטופל.

מאחר שאנו בונים את זהותנו בהשפעת התרבות והחברה, אנו שופטים גם את עצמנו, באותה מידה, בהתאם לנורמות שהחברה מכתובה. מייקל וויט מדבר על "שיח תרבותי" שמנהל אותנו וגורם לנו לשפוט עצמנו "שיפוט נורמטיבי".

הגישה הנרטיבית נותנת מקום מרכזי לאופן שבו יוצרת המערכת התרבותית-היסטורית רעיונות, נורמות וערכים שלפיהם אנשים תופסים את עצמם וגם שופטים את עצמם. בכך היא מהווה מקור לאופן שבו אנשים יוצרים את הזהות של עצמם

כך, כשמטופל מגיע לטיפול, חלק מהכאב שהוא מבטא עשוי לנבוע מתחושת "שיפוט נורמטיבי" ("אני לא נראית כמו שצריך...", "הייתי אמור להיות עשיר עד גיל 35... וכו'). המטפל הנרטיבי שואל שאלות שמטילות ספק לגבי "אמיתות" מכאיבות ומכבידות שאותן חווה האדם כמצויאות ואשר מנהלות את חייו ("דה-קונסטרוקציה"). זאת, כדי לאפשר לאדם להיות מודע למידה שבה הנורמות מעצבות אותו, את דעותיו, את תפיסתו את עצמו (ואת המקצועות שירצה לבחור), ובכך לעזור לו לראות אפשרויות אחרות.

הפרקטיקה הראשונה שפיתחו מייקל וויט ודייב אפסטון¹ כונתה "החצנה" - תפיסה הגורסת שהאדם אינו הבעיה, אלא "הבעיה היא הבעיה". האדם הוא הרבה יותר מסך הקשיים שלו. השיח, לאורך כל הטיפול, הוא שיח "מוחצן": לא 'אני חרד', אלא 'איך החרדה משפיעה עליך?' ההנחה היא שההחצנה מפרידה את הבעיה מהאדם לזווית שמאפשרת התבוננות וניהול דיאלוג. שאלות שנשאלות מסייעות למטופל להבין את השפעתה של הבעיה עליו ועל בחירותיו ועוזרות לו לבחור בסיפור מועדף.

מייקל וויט משתמש במונח "כתיבה מחדש" לתיאור "העיבוי של הסיפור המועדף" שאותו מגלה המטופל בעזרת השאלות של המטפל. המטפל לא מציע אותו למטופל. כך, המטופל בונה את הסיפור, ולא המטפל! המטופל למעשה "כותב מחדש" את סיפור חייו, בוחר מחדש את הזווית שדרכה הוא מעדיף להתבונן עליו ועל דרך החיים שהוא מעדיף לנהל.

הסיפור מתעבה בעזרת התייחסות לעבר, להווה ולעתיד, ל"אירועים" בזמנים אלו. בנוסף לבדיקת "משמעויות": יכולות, מיומנויות, רצונות, חלומות, תפיסות עולם וערכים שקשורים להעדפות אלו ומעניקים להן נפח.

המעבר מטיפול נרטיבי לייעוץ נרטיבי

הגישה שלי בעבודתי בייעוץ תעסוקתי הלכה והשתנתה עם צמצום השפעת "הסיפור הכואב" שלי ועיבוי "הסיפור המועדף"

¹ עם הזמן הם פיתחו בנפרד פרקטיקות מעט שונות. במאמר זה אני מתייחסת בעיקר לאלו שפיתח מייקל וויט.

(חופש ביטוי). עברתי מהדגשת חיפוש אחר תחום עיסוק לחיפוש אחר זהות מועדפת שאחד מהיישומים שלה הוא במקצוע. לאחר שנים של עבודה כמטפלת נרטיבית, נעזרתי יותר ויותר בחשיבה, תפיסת העולם ושיטת העבודה הזו גם בייצוג. בדיעבד, ריגש אותי לראות עד כמה גישה זו מתאימה לייצוג ומעשירה אותו. בעיקר, משום שהיא מאפשרת לנוע, במספר מועט של פגישות, להכיר את "הסיפור רווי הבעיה" שמעכב חיבור או מימוש של רצונותיו, ערכיו ותפיסות העולם המועדפות שלו, והוא מתבטא בקושי לבחור כיוון תעסוקתי. בעזרת גישה זו הנועץ לומד להכיר את "הסיפור רווי הבעיה" ואת השפעותיו, נוקט עמדה מולו ואף מוצא בעצמו את "הסיפור המועדף" שלו שממנו ניתן להסיק את הכיוון התעסוקתי ולחברו, כמובן בתמיכתי ובהנחייתי (כאן אני כן תורמת את הידע שלי בעולם המקצועות) למקצוע.

אין זהות אחת נכונה ואחרת שגויה, אלא שאיפה לבחור בזהות או בסיפור מועדף [...] הבחירה נעשית דרך זיהוי וצמצום הסיפור רווי הבעיה והשפעותיו ואיתור הסיפור המועדף והרחבתו

כמו בסיום טיפול נרטיבי, גם בייצוג התעסוקתי הנרטיבי, פרט למציאת המקצוע, הנועץ עושה בחירה מודעת באיכות החיים הרגשית והתפקודית המועדפת עליו. הוא יודע מדוע וכיצד הגיע אליהם, כיצד לשמרם וכיצד להתמודד עם הקשיים המוכרים שעלולים לחזור.

היציאה לדרך חדשה (קריירה ראשונה או שנייה) עם היכרות מעמיקה עם "מה שיש" ולא רק עם "מה שחסר" (היכרות של יכולות, מיומנויות, דרכי פעולה רלוונטיות לסיפור המועדף, רצונות, שאיפות, ערכים ותפיסות עולם), מעשירה את היכרות האדם עם החלקים שיאפשרו לו מימוש עצמי בתחומים נוספים וחיים מלאים יותר.

תיאור מקרה 1

רז (שם ופרטים בדוים), בחור בן 25, נפצע בתאונה ולא זוכר את חייו לפנייה. התחיל לפני התאונה ללמוד, אך אחריה הפסיק כי לא זכר מדוע בחר בתחום זה. לאחר שיחות היכרות, שיתף בקושי שיש לו לקבל החלטות ובתחושת הסבל הנגרמת לו כתוצאה מהעברת האחריות על קבלת החלטות לאשתו (עצם הזכרת הקושי בקבלת החלטות כמקור לסבל רומזת על העדפה שקשורה ליכולת זו).

שאלה מחצינה: איך אי קבלת ההחלטה משפיעה עליך? (השפעת "הסיפור רווי הבעיה")
תשובה: אני מרגיש טיפש, חלש, לא מתמצא. ברור לי שפעם,

לפני הפגיעה, לא הייתי ככה. הייתי דומיננטי, בולט. ש': איך לדעתך הרגשת כשהיית דומיננטי, משפיע? ת': אני בטוח שהרגשתי ביטחון, שווה, לא נחות. הערכתי את עצמי, זה בטח שימח אותי. אבל עכשיו זה שונה, עכשיו קשה לי, אני מרגיש אחרת. (כמובן שניתן מקום רב יותר מזה המצוטט כאן לשיח על "הסיפור הכואב" והשפעותיו, אך עם זאת, מאחר שהסיטואציה הייתה ייעוצית ולא טיפולית, חזרתי לחיפוש אחר "הסיפור המועדף" שעליו רמז).

ש': האם בחיים היום יש מצבים, רגעים ("אירועים יוצאי דופן") שבהם הביטחון, תחושת "השווה" וההערכה קיימים? ת': ... (לאחר הפסקה ארוכה) רק כשאנשים מבקשים ממני עזרה בעבודה.
ש': עזרה במה?

ת': כל פעם שהם נדפקים על ידי כל מיני גורמים - על ידי מוסך, על ידי הבנק, על ידי בזק, הם מבקשים ממני שאבדוק את החשבון, את החוזה, שאדבר עם הנציג, שאכתוב עבורם מכתב.

ש': ובמצבים אלה אתה מרגיש יותר את השפעת הביטחון, ההערכה?

ת': כן. אני אוהב להבין לעומק חוזים, לראות איפה יש סתירות, שגיאות, כפילויות. להעיר, לעזור למי שנדפק.

כאן בדקנו גם תפיסות עולם וערכים שקשורים להעדפה שלו. רז חיפש עדויות להם מהעבר ומההווה בעזרת אנשים הקרובים אליו, ואיתרנו גם יכולות, כישורים ומיומנויות שאפשרו את קיומה של ההעדפה. "עיבינו" את "הסיפור המועדף" שלו. רז כינה אותו: "להבין ולשנות". מכאן עברנו לתרגום של הסיפור המועדף לתחום המקצועי. רז חיפש מקצועות שיאפשרו לו "להבין ולשנות", מקצועות שיאפשרו לו להבין חוזים לעומק ולאתר סתירות, כפילויות, אי דיוקים וכו'. הוא מצא שני תחומים ביניהם התלבט: עריכת דין או הנדסת תעשייה וניהול. בשיחה המסכמת שבה בדקנו התאמה של כל תחום ל"סיפור המועדף" שלו הוא בחר במשפטים כתואר ראשון ובלימודי ביקורת לתואר שני, מתוך מטרה לעבוד בהמשך במשרד מבקר המדינה. כפי שהדגמתי, הידע על הנועץ ועל העדפותיו הם של הנועץ עצמו, לא שלי. אני רואה את הסבל שלו ובטוחה שהוא נובע מחיים שלא מחוברים לסיפור המועדף שקיומו ודאי עבורי, ושלגילוייו אני חותרת ושואלת. אולם, אין לי הנחה מוקדמת לגבי סיפור החיים המועדף והתחום בו יבחר. הנועץ מוביל את שנינו.

תיאור מקרה 2

סיגל (שם בדוי), בת 23. חזרה מטיול בן חצי שנה בדרום אמריקה. הגיעה לייצוג תעסוקתי מאחר שחששה לקבל החלטה מוטעית ואחר כך 'לשלם' על כך בלימודים נוספים או בחוסר שביעות רצון מהמקצוע. "בסוף אבחר להיות אמנית ולא תהיה לי פרנסה". "דקונסטרוקציה": נוהלה שיחה על התפיסה של חוסר הרברסיביליות ותחושת אי היכולת לתקן החלטות כאלה. כמו כן, "אותרה השותפה" למחשבות נורמטיביות אלו - אמא. משיחה

הייחודיות והשונות שלה ולערך המועדף שלהן שהיה נסתר מעיניה.

בהמשך "עיבוי הסיפור המועדף" התברר שגם בצבא הלכה סיגל בדרך שהיא מאמינה בה, כשביקשה להחליף את התפקיד היוקרתי שקיבלה כי לא היה מעניין ולחצה לעבור לתפקיד שיאפשר הקמה של תחום שלדעתה היה חסר ביחידה. יחד עם עוד חיילת שהתקבלה לתפקיד הן קראו, שוחחו עם בעלי תפקיד זהה ביחידות אחרות, ובהדרגה יצרו את התחום ואף הצליחו לשכנע את המשרתים ביחידה להשתמש בתחום שפיתחו.

שאלתי שאלות רבות על הסיפור של "להאמין ולפעול בדרך שלי", שאלות על מיומנויות, יכולות ומחשבות שמאפשרות התנהלות כזו. ערכים, תפיסות עולם, חלומות, כמו גם שאלות על העתיד, לדוגמא: אם תשמרי קרוב ללב את הסיפור של 'להאמין ולפעול בדרך שלי', איך זה ישפיע, לדעתך, על הבחירה התעסוקתית שלך?

סיגל: "אני מבינה עכשיו שאני מעדיפה ללכת בדרך שאני מאמינה בה ומבינה שזה תמיד נתן לי תחושת כוח, תחושה של בוגרת ורצינית, שונה אבל גם מיוחדת, כמו סבתא שלי שעשתה המון דברים שונים וחשובים... כשבאתי אלייך כבר חשבתי על תחום X, אבל אז החשש הפריע. השבוע ביררתי מה לומדים בו וחשבתי שהייתי רוצה להשפיע גם שם, על מה שלומדים... לא רק מה שייתנו לי. פעם הייתי חושבת שזה מוזר, היום אני מבינה שאני מעדיפה לחשוב באופן עצמאי. דיברתי עם הורי על זה והבנתי שאני רוצה קודם לחקור את התחום כי אני אוהבת לחפש את הרעיון שלי ולא לקבל רק הבנות של אחרים."

בשיחה נוספת, ואחרי בירורים שעשתה, סיגל אמרה שהיא חושבת שהיא צריכה, יחד עם תחום X, ללמוד עוד משהו שייתן לה כלים להשפיע ולשנות גם מחוץ לעולם המחקר. לאחר בדיקה משותפת של תחומים שמאפשרים השפעה היא בחרה בכלכלה: "כדי שיהיה לי ידע גם בתחום קריטי כזה שמשפיע בעולם".

בפגישת הסיום נזכרנו בחשש שהביא אותה לייעוץ ובדקנו איך היא יכולה להתמודד איתו אם יעלה שוב. חלק משמעותי מדרך ההתמודדות יהיה דרך היזכרות בסיפור המועדף שאת ההשפעה שלו היא מעדיפה, וחזרה על התכונות המשותפות לה ולסבתה והערכתה של סבתה לסיגל דווקא בזכותן.

על חייה של אמה ועל הבחירות שעשתה, יכלה סיגל לראות כיצד נבנה הסיפור של "החשש" וכיצד הוא משפיע במשפחה כבר שלושה דורות.

"החצנה": הוגדר על ידי סיגל השם לבציה - 'חשש'. נערך בירור של ההשפעות שלו על חייה. בין היתר היא אמרה כך: "אני לא מעיזה להחליט מה ללמוד, למרות שיש לי מחשבה על כיוון (...). החשש גורם לי לתחושה של לא בוגרת, קטנה, מתקשה להחליט".

חיפוש הגדרה של "סיפור מועדף":

ש': מה את מעדיפה במקום?

ת': "כמובן, להיות בוגרת! להחליט! לא לפחד!"

"עיבוי הסיפור המועדף": חיפוש אירועים יוצאי דופן מתוך תפיסה שהם קיימים, רק לא מודעים:

ש': מתי את זוכרת שהיה קיים חוסר פחד, שחווית קבלת החלטות בלעדיו? (זו שפה מחצינה)

ת': "הו! בתיכון, בתנועה! בעצם, תמיד אמרו שאני שונה. היו דברים שלא אהבתי בטקסים ובפעולות (כמדריכה) וממש נלחמתי כדי לשנות אותם. בבית הספר אספו כסף למטרה שכולם הסכימו איתה ואני התנגדתי, למרות שזה היה כל כך פופולרי".

ש': על מה התבססה ההתנגדות?

ת': "אני האמנתי שזה צריך להיות אחרת, לגבי הטקסים... ולגבי תרומת הכסף... כולם חשבו שזה מוזר, אבל זו הייתה האמת שלי!"

ש': איך היית קוראת לדרך הזו שלך? ("הסיפור המועדף")

ת': "ללכת בדרך שלי, להאמין ולפעול בדרך שלי".

נשאלו עוד שאלות רבות על תפיסת העולם הזו, הערכים שקשורים אליה וחיפוש "עדים", שותפים לדרך המועדפת (שאלות שמחפשות עדים במשפחה ובקהילה לסיפור המועדף). כאן התברר שגם סבתה מצד אביה פועלת בדרך שבה היא מאמינה, אף שהיא שונה מהדרך של רוב הקבוצה התרבותית שאליה היא שייכת.

התנהלה שיחה מרתקת ומרגשת על התפיסה של סבתה, על אורח חייה ועל הדמיון שסבתה תמיד ציינה שיש ביניהן. דמיון שסיגל הייתה ערה לו, אך הוא לא קושר על ידה לבחירות

מקורות והמלצות לקריאה נוספת

1. נסים, ר' (2013). שילוב פרקטיקות מהגישה הנרטיבית בטיפול בגישה ההתייחסותית. פסיכולוגיה עברית
2. Bruner, J. (1986). Actual minds, possible worlds. Cambridge, Harvard Uni. Press.
3. Myerhoff, B. (1986). Life not death in Venice: its second life. In V. Turner & E. Bruner (eds). The anthropology of experience. Chicago: Uni. of Illinois Press.
4. Vigotsky, L. (1986). Thought and language. Cambridge, MIT Press.
5. White, M. (1977). Narratives of therapists' lives. Adelaide: Dulwich Centre publications.
6. White, M. (2007). Maps of narrative practice. W. W. Norton & Company, Inc.
7. White, M. & Epston, D. (1999). Narrative Means to Therapeutic Ends. Adelaide: Dulwich Center publications.
8. Combs, G. & Freedman, J. (2012). The Counselling Psychologist. 1033-1040.

